

S A Y I 7 • 2 0 0 2

İslâm
Araştırmaları
Dergisi

TURKISH JOURNAL OF ISLAMIC STUDIES

 İSAM
TÜRKİYE DİYANET VAKFI
İSLÂM ARAŞTIRMALARI MERKEZİ

itibariyle, çalışmaların büyük bir kısmının hem orijinal hem de fikhî anlayışı geliştirecek nitelikte olmadığını söyleyebiliriz.”(s. 356-357). Eserin 334. sayfasında ise yukarıdaki düşüncelerle çelişen şu ifadeleri buluyoruz: “Dönemin fakihleri tarafından gerçekleştirilen çalışmaların hemen hepsinde, oranlar farklı olmak üzere tercih ve ‘yeni görüşlere’ sıkça rastlamak mümkündür.” Ayrıca yazar tarafından bir kısmı zikredilen, fakihlerin istifade ettikleri kaynaklar selefın eserlerine ulaşılmadığı şeklindeki görüşü desteklememektedir. (s. 356) Söz konusu dönemin taklit devri olup olmaması hususunda yazarın vardığı sonuç; “...dönem zaman dilimi itibariyle Duraklama devri içinde yer almakla birlikte, İslâm hukuk tarihçilerinin bu devirle ilgili kaydettikleri özelliklerin tamamını taşımamaktadır.” şeklinde olmuştur. Zahmetli bir araştırmayı gerçekleştiren yazarın yerleşik paradigmayı kabul etmesi yerine eleştirel bir yaklaşımla tarihî verileri değerlendirmesi ve bunu daha açık bir dille ifade etmesi beklenirdi.

Klasik araştırma yöntemleri kullanılarak hazırlanmış, düşünce tarihimize ve araştırmacılarımıza konu edindiği alan hususunda tarihi verileri derli toplu sunması açısından kaynak niteliği taşıyan eser, yeni çalışmalara kapı açacak niteliktedir. Araştırmanın yazma eserler üzerinde yoğunlaşması dikkate değer bir husustur. Osmanlı kültür mirası kütüphane raflarında incelenmeyi bekleyen yazma eserlerin gün ışığına çıkarılmasıyla tam manasıyla anlaşılabilir. Genel olarak düşünce tarihimiz ve özelde fıkıh tarihimiz farklı bakış açılarıyla yapılacak çalışmaları beklemektedir.

Kerime Cesur

Hadis Tarihinin Yeniden İnşası

G. H. A. Juynboll, Çeviri: Salih Özer

Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2002, 383 sayfa.

Batılı ilim adamları arasında Goldziher-Schacht çizgisini devam ettiren ve hadislerin değerlendirilmesinde bir çok batılı teknik terimin yerleşmesini sağlayan Juynboll, bu eserinde, isnad ve metnin tarihi gelişimi hakkında farklı bir bakış açısı sunmaya çalışmaktadır. Temel hadis kitaplarında yer alan ve İslâm dünyasının genel olarak kabul ettiği hadisler acaba Hz. Peygamber’in ifadeleri midir; yoksa belirli bir zaman dilimi geçtikten

sonra müslümanların Resulullah'a (s.a.v.) yoğun teveccühünden dolayı bazı grupların kendi fikhî ve siyasi mülahazaları sonucu oluşmuş metinler midir? Juynboll, daha çok rical kaynaklarından istifade ederek, hadislerin menşeiini, ilk devir ricalini ve teknik terimleri farklı bir açıdan değerlendirmektedir.

Juynboll, giriş bölümünde kitabının serüvenini anlatmakta ve kendisinden önceki belli başlı çalışmalara temas etmektedir. Goldziher'i, diğer birçokları gibi, hadis araştırmalarında temel taşı gören Juynboll, Schacht'tan da büyük oranda etkilendiğini dile getirmektedir. Fakat bu durum Schacht'a bütünüyle katılmasını gerektirmemektedir. Zira Juynboll'a göre Schacht, kitaplarını, batılı ve müslüman ilim adamlarının öfkelerini çekecek bir tarzda yazmış, üslûbuna dikkat etmemiştir. İslâm dünyasında da Schacht genel olarak, kesin yargıları, genellemeleri ve fikirlerini basit bir şekilde formüle etmesi ile eleştirilmiştir. Oysa Juynboll bu tür fikirleri bir eleştiri vesilesi olarak düşünme yerine başlangıç noktası olarak kabul etmiştir (s. 20). Juynboll, Fuad Sezgin, el-Azamî ve Abbott'un çalışmalarını da değerlendirmekte, özellikle de Abbott'u eski tarihe atfedilen papirüs/varaklara aşırı derecede güven duymakla suçlamaktadır (s. 23).

Eserin birinci bölümünde hadisin menşeiine yönelik araştırmalara yer veren Juynboll, *Evail* kanıtına özel önem atfetmektedir. Ancak Juynboll, kendisine yöneltilebilecek 'ilk döneme ait rivayetleri tarihsel kabul edip kullanma' eleştirisine karşı, bu rivayetlerin hepsinin tarihsel kabul etmenin ya da onlardaki her bir detayın gerçekten doğru olduğunu iddia etmenin zor olduğunu belirtmektedir. Ancak Juynboll bu rivayetleri, genel olarak, değerlendirdiğini ifade etmektedir (s. 24).

Bu bölümde Juynboll, ayrıca, tabiin ictihatlarının zamanla hadis formuna dönüştüğünü ileri sürer. Juynboll söz konusu iddiasına delil olarak da bazı fikhî kaideler hakkında hem maktû hem de müsned ya da mevkuf rivayetlerinin varlığını göstermektedir. Ona göre, gerçekten Peygamber'e veya sahabeden birisine dayanan fikhî bir hüküm, ne Said b. Müseyyeb'in akıl yürütmesinin bir ürünü olarak gösterilmeye ne de Said'in ağzından söylettirilmeye ihtiyaç duyar (s. 34-36).

Hadislerin çoğalmasının kronolojisinde ise Juynboll, erken tarihte vefat eden meşhur sahabîlerin rivayetlerinin temel hadis kitaplarında yer almamasını sorgular. Müsned türü eserlerde Hz. Ebû Bekir'e atfedilen rivayetlerin azlığı (Tayâlisî'de 9, Ahmed b. Hanbel'de tekrarlarla birlikte 79 adettir) onun hadisle geniş ölçüde ilişkilendirilemeyeceğini anlatmaktadır.

Bu ise, Ebû Bekir'in, Hz. Peygamber veya sahabesinin yargılarına değil, kendi kişisel yargısına dayandığını gösterir (s. 46).

Daha sonra Juynboll, sırasıyla Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın hilafet dönemlerinde de aynı çizgiyi takip eder. Ona göre, bu sahabilerin, Hz. Peygamber'i örnek olarak takip ettiklerine dair, *İbn Sa'd* ve *Muvatta* gibi kaynaklarda yeterli ip uçlarının bulunmaması, *Müsned* türü eserlerde zikredilenlerin ise istenilen rakamlara ulaşmaması, onların fikhî meselelerde Nebevî çizgiye değil, büyük oranda kendi içtihatlarına dayandıklarını göstermektedir. Hz. Ali'den gelen hadislere bakıldığında ise Irak kökenli kolleksiyonlarda onun kanalı ile zikredilen Nebevi hadislerin sayısı, *Muvatta*'da zikredilenlerle kıyaslanamayacak derecede çoktur. Bu da, Juynboll'a göre, zorunlu olarak hadisin ilk büyümesi ve çoğalmasının Irak'ta gerçekleştiğini göstermektedir (s. 50).

Juynboll, hadis merkezleri arasında, özellikle Irak ile Medine arasındaki çekişmeleri örnekleri ile anlatmaya çalışmış, bir yerde zayıf sayılan bir ravinin diğer bir bölgede en azından geçer not aldığına işaret etmiştir. Ancak hadis yolculuklarının başlamasından sonradır ki, 'hadis sağlam olduktan sonra hangi bölgeden rivayet edilirse edilsin' sözü İmam Şafî tarafından söylenecektir (s. 94).

Juynboll'a göre merkezler arasındaki hadis farklılıklarını kaldıran önemli faaliyetlerden birisi de *rihle fi talebi'l-hadis*'ti. Ona göre, rihle faaliyetlerinin başlangıç tarihinin hicri birinci asırdan önce olmadığını tespit edilebilmesi, hadislerin öncelikle belirli merkezlerde oluştuğunu göstermesi açısından önemli bir kanıt olacaktı. Juynboll'a göre ilk defa hadis için yolculuk yapan kimse, Ma'mer b. Raşid (ö. 154/770)'dir. Bu tespitten hareketle Juynboll, ilim merkezleri arasındaki hadis alış verişinin Ma'mer'den sonra başladığını düşünmektedir (s. 95 vd.).

Juynboll'un gösterdiği kaynağa bakıldığında onun metni, aynı ifadelerle yer veren diğer kaynaklarla karşılaştırmadan iktibas ettiği görülür. Juynboll'un kaynağı el-Hatib el-Bağdâdî'nin verdiği metin şu şekildedir: "İmam Ahmed b. Hanbel şöyle demiştir; Ma'mer ile kimi karşılaştırdım ise Ma'mer'in ondan üstün olduğunu gördüm. O hadis için Yemen'e rihle yapmıştır. O rihle yapanların ilki idi. Ebû Cafer ona dedi ki; 'Peki Şam'a? Buna karşılık Ahmed b. Hanbel: Cezire'ye değil. dedi."¹ Juynboll, bu

1 el-Hatib el-Bağdâdî, *er-Rihle fi talebi'l-hadis*, s. 94.

metinden hareketle mutlak anlamda hadis için ilk rihle yapan şahsın Ma'mer olduğunu varsaymıştır. Oysa metinde Yemen'e yolculuk söz konusu edilmekte ve ilk defa [Yemen'e] yolculuk yapanın da Ma'mer olduğu rivayet edilmektedir. Ahmed b. Hanbel'in muhatabının daha sonra başka bir bölgeye geçmesi de bu durumu teyit etmektedir. Ayrıca Ahmed b. Hanbel'e atfedilen bu bilgi sadece Hatîb tarafından değil bir çok eser tarafından alıntılanmıştır. Örneğin Ahmed b. Hanbel'e atfedilen *Kitabû Bahri'd-dem*'de şu ifadeye rastlamaktayız; "Ma'mer, kendi zamanında ilmi en çok arayandı. O Yemen'e ilk defa rihle yapan şahıstı -*hüve evvelü men rehale ilâ Yemen*".²

Juynboll, eserin başında sorduğu 'bir hadis nerede ortaya çıkmıştır; ne zaman ortaya çıkmıştır ve hadisin ortaya çıkarılması konusunda kim sorumlu tutulabilir?' sorusuna şu karşılıkları vermektedir: 'Söz konusu hadis muhtemelen, isnadın tabiin tabakasında zikredilen ravinin faal olduğu bölgede ortaya çıkmıştır; hadis, en erken, isnaddaki tabiinin yaşamında veya daha sonra ortaya çıkmıştır; hadislerin tedavüle çıkarılmasında tabiin tabakası öncelikle sorumlu tutulmalıdır. Ancak hadislerin artmasından tebe-i tabiin tabakası sorumlu olmalıdır' (s. 101-103).

Juynboll, eserin ikinci bölümünü 'Hadislerin yayılmasında kâdîların rolü'ne ayırmıştır. Juynboll, dört yüz kâdînın hayatını incelemiş, bunların fakih, muhaddis olup olmadıklarını tespit etmeye çalışmıştır. Çeşitli merkezlere ayırarak incelediği şahıslarda Juynboll'un ulaştığı en temel sonuç şudur: 'İlk dönemlerdeki kâdîların çoğunu, her ihtiyaç duyduklarında hemen hadis uydurdıkları gibi çok basit bir töhmetten uzak tutmak daha doğru gözükmektedir.' (s. 125).

Juynboll, eserin üçüncü bölümünü ise 'Ölünün arkasından ağıt yakma' hadisi ile 'Kim benim adıma yalan söylerse...' hadisini incelemeye ayırmıştır. Ancak, onun bu bölümde, asıl ağırlığı ikinci hadisin incelenmesine verdiği görülür. Juynboll, 'men kezebe aleyye...' hadisi, gerçekten iddia edildiği gibi mütevatir ise ilk dönem bazı kaynaklarda neden yer almadığını sorgulamaktadır. Hadis 'men kezebe formunda *Muvatta*'da yer almamaktadır. Dolayısı ile Juynboll, bölgelere ve müelliflere göre hadisin geçtiği kaynakları geniş bir taramaya tabii tuttuktan sonra şu sonuca ulaşmıştır: 'Men kezebe...' hadisi er-Rebî b. Habîb'in eserinde olmadığına ve geniş bir şekilde Tayâlisî'nin *Müsned*'inde bulunduğu göre hicrî

2 İbn Hanbel, *Bahrü'd-dem*, I, 412. Daha sonraki kaynaklarda da 'Yemen' kaydı açık bir şekilde belirtilmiştir. Örnek olarak bkz. Zehebî, *Siyer*, VII, 7; Mizzî, *Tehzibü'l-kemâl*, XXVIII, 307.

ikinci asrın sonlarına doğru tedavüle çıkmış olmalıdır (s. 161-166).

Juynboll'a göre mezkur hadisin Ebu Hanife'nin *Müsned*'inde yer alması pek bir şey ifade etmemektedir. Zira bu eserin ona atfının sıhhati şüphelidir. Kaldı ki, rey ekolüne mensup biri olarak Ebû Hanife'nin hadise bakışı da olumsuzdur (s. 154-160).

Juynboll, Tayâlisi'nin eserinde 'Men tekavvele...' ve 'Men kezebe...' şeklinde 'kale'li ve 'kezebe'li iki versiyon olduğunu *Muvatta*'da ise, 'kezebe' yerine kusurlu bir isnadla gelen 'tekavvele' fiilinin kullanıldığını ileri sürerek, 'kale'li versiyonlarının 'kezebe'li versiyonlarından önce tedavüle çıkarıldığına işaret etmektedir. Bu durumda Muvatta, İbn Vehb ve diğer erken kaynaklarda yer alan rivayetler daha sonra oluşturulacak 'Men kezebe...' hadisinin bir anlamda habercisidirler. (s. 161).

Juynboll, 'Men kezebe...' hadisinin isnad değerlendirmesiyle ilgili olarak da şu sonuçlara ulaşmaktadır: 'Bir hadis ne kadar ayrıntılı olarak düzenlenmiş ise tedavüle çıkma tarihi de o kadar geçtir. Bu husus isnadlar açısından da doğrudur.' Buna delil olarak da Juynboll, daha önce yaşamış bir müellifin eserinde şüphe ile verilen bazı bilgilerin daha sonrakilerde kesin ifadelerle zikredilmesini örnek olarak kaydetmektedir (s. 165). Ayrıca sözün orjinal lafzı 'kâle', 'kavvele,' ve 'tekavvele'den 'kezebe' ve hatta 'iftera'ya doğru evrim geçirmiştir (s. 166).

Juynboll'un 'Men kezebe...' hadisiyle ilgili olarak ileri sürdüğü öncüller gözden geçirildiğinde bazı hataların olduğu görülmektedir. Öncelikle, mezkur hadisin, her ne kadar *Muvatta*'da 'Men kezebe...' şeklinde yer almasa da, Ma'mer b. Raşid'in *el-Cami*'inde bulunduğu görülmektedir. Hadis, iki tarikle gelmektedir: Bunlardan birisi meşhur şekliyle 'Men kezebe aleyye müteammiden fe'l-yetebevve' mak'adehu mine'n-nar' şeklinde kaydedilmiştir. Ayrıca, Ma'mer'in bab başlığı da 'Babü'l-kizb ale'n-Nebî' şeklindedir.³

er-Rabî b. Habîb'in *el-Cami*'inde 'men kezebe...' sözünün izine bile rastlanmadığını iddia eden Juynboll'un aksine er-Rabî eserinde konuya ilişkin, 'Resulullah'a (s.a.v.) yalan isnad etmenin günahı' adıyla bir bab açmış ve orada farklı isnadlarla üç hadis rivayet etmiştir.⁴ Ayrıca onun, kitabının başka bir yerinde de aynı hadisi tekrar ettiği görülür.⁵ er-Rabî'in

3 Mamer b. Raşid, *Camî*, XI, 261

4 er-Rabî b. Habîb, *Müsned*, I, 283

5 er-Rabî b. Habîb, *Müsned*, I, 360

zikrettiği hadislerin dördü de meşhur lafızlarıyla yani 'Men kezebe aley-ye...' şeklinde rivayet edilmiştir.

Diğer taraftan, Juynboll'un Ebû Hanife'nin *Müsned*'inde yer alan 'Men kezebe...' hadisini kabul etmemesi de tartışmalı gözükmektedir. Zira Juynboll'un sadece Ebû Hanife'nin hadislere karşı olduğu izlenimini veren rivayetleri toplamış olması ilmi üslupla bağdaşmamaktadır. Ayrıca, *Müsned*'in Ebû Hanife'ye ait olup olmadığı tartışmasının konumuz açısından her hangi bir önemi yoktur. Zira aynı hadisi Ebû Yusuf, *Kitabü'l-âsâr*'ında Ebû Hanife'den rivayet etmiştir. Burada da hadis, aynı şekilde, meşhur lafızlarıyla kaydedilmiştir.⁶

Yukarıdaki bilgilerden hareketle Juynboll'un 'Men kezebe...' hadisi hakkındaki iddialarının temelsiz olduğu söylenebilir. Ayrıca ilk dönem eserlerde de hadisin meşhur lafızları ile zikredilmiş olması, 'kale'den 'tekavvele'ye ondan da 'kezebe' formuna dönüştüğü iddiasını geçersiz kılmaktadır.

Juynboll, 'Men kezebe...' hadisini muahhar dönem kaynaklarıyla da mukayese etmektedir. Onun örnek aldığı rivayetler, İbnü'l-Cevzî'nin *Kitabü'l-mevdûat*'ının girişinde yer almaktadır. Burada İbnü'l-Cevzî'nin isnadlarını *Kütüb-i tis'a*'da yer alan hadislerle karşılaştırıldığında şu sonuç çıkmaktadır: Bu kaynaklardaki rivayetlerden üçü hariç -Şafî'nin *Müsned*'indeki bir isnad da buna eklenebilir- hepsi İbnü'l-Cevzî'nin eserinde mevcuttur. Ancak İbnü'l-Cevzî'nin buna ilaveten otuz bir farklı isnadı vardır. Dolayısıyla, Juynboll'a göre, bu farklı isnadlar hicrî 4. asırdan sonra uydurulmuş olmalıdır. (s. 167).

Juynboll'un, İbnü'l-Cevzî'nin eserindeki rivayetleri sadece dokuz kitapla karşılaştırıp onlarda bulunmayanları uydurma sayması tutarlı bir metot değildir. Hadislerin mevzu olduğunun kabul edilebilmesi için en azından, İbnü'l-Cevzî'nin eseriyle ilk dönem bütün eserleri karşılaştırmış olması gerekirdi.

Juynboll, eserinin dördüncü bölümünü 'Râvi isim depoları olarak rical eserleri'ne ayırmıştır. O, bu bölümde İbn Hacer'in *Tehzibü't-Tehzib*'ini kullanarak belirli dönemlerde bazı isimlerde yoğunlaşmaları incelemeye çalışır. Ona göre, özellikle belirli dönemlerde, Hafs b. Ömer, Nafi, Bişr, İkrime gibi isimler bazı bölgelerde toplanmış ve daha sonra ise bu isimlerin pek kullanılmadığı görülmüştür. Bu durum Juynboll'u şu sonuca götürmektedir: 'Çok yaygın olmayan bir isim umulmadık bir şekilde çok

6 Ebû Yusuf, *Kitabü'l-âsâr*, I, 207

kişi tarafından paylaşıldığı görülürse, bu kişiler muhtemelen bir veya bazen iki gerçek kişiyle ilgili olarak ortaya çıkmış uydurma kişilerdir.' (s. 179). Ona göre, bazı isimlerin anlamıyla değerlendirilmesi gerekmektedir. Söz gelimi, 'Ma'mer-Sabit-Enes' dendiğinde burada Sabit ile gerçek bir kişilik olma yerine 'güvenilir' anlamına gelen hayali fakat sika bir kimse kastedilmiş olabilir (s. 184).

Juynboll, eserlerde toplam yüz yirmi Zührî isminin olduğunu bunlardan otuz dokuzunun meşhur Zührî'nin akrabası olduğunu kaydeder. O, daha sonra, sadece Zührî diye adlandırılan ayrı ayrı şahsiyetlerin örneklerini sunar. Juynboll'un bununla amaçladığı şudur: 'Zührî nisbesine sahip olan kişilerin çoğunun, ya akrabalık ya köle-efendi ilişkisi ya da başka şeyler dolayısı ile genellikle bu isimle belirtilmiş olabileceği; yahut Zührî veya İbn Şihab olarak adlandırılan malum büyük muhaddisle karıştırılması için bu şekilde adlandırılmak istenmiş olabilir' (s. 191). Burada Juynboll'un ikinci ihtimali ispat etmeye çalıştığı aşıkardır. Akrabalık ilişkilerinin yanısıra bazı raviler, Zührî'den oldukça fazla rivayette bulduklarından dolayı, kendilerine Zührî lakabı verilmiştir. Bu da mevcut durumu Zührî adının kullanılabilirlik lehinde desteklemektedir. Juynboll'e göre, 'İlk dönem kaynaklarında yer alan gerçek İbn Şihab ez-Zührî, dürüst kendini işine vakfetmiş bir hadis müdevvini olarak karşımıza çıkar.' Ancak onun meşhurluğu isminin kullanımını o kadar yaygınlaştırmıştır ki, şu anda elimizdeki kaynaklarda Zührî ismi geçtiğinde onun gerçek olan mı yoksa uydurma Zührî mi olduğunu tespit etmek gerçekten imkansızlaşmış gibidir (s. 197).

Eserin beşinci bölümünde ise Juynboll, 'Hadislerin kabulü seneddeki ravileri tanımakla mümkündür' konusunu işlemiştir. Burada Juynboll, daha çok İbn Hacer'in *Tehzîb*'i ile Ebu'l-Kâsım'ın *Kabûlu'l-ahbâr*'ını karşılaştırır. Ebu'l-Kasım'ın genel olarak cerh ağırlıklı haberler zikrettiği görülürken, İbn Hacer'in, hem cerh hem de övgü rivayetlerine yer verdiği tespit edilebilir. Juynboll, bu iki eser arasında bazı ravileri esas alarak karşılaştırmalar yapmaktadır. Buradan Juynboll'un ulaştığı sonuç şu şekildedir: Ebu'l-Kasım'ın oldukça ağır bir şekilde eleştirdiği bir ravi, İbn Hacer'in eserinde daha geniş bir şekilde ele alınmış, söz konusu cerh ifadeleri yumuşatılmış ve bunlar övgü ifadeleri arasında kaybolmuştur (s. 214). Hatta ona göre, İbn Hacer, tartışmalı fakat genel olarak meşhur bir raviyle ilgili alıntılarını seçerken cerhedececi olarak anlaşılabilir olanları zikretmek için özel bir çaba sarfetmektedir (s. 218). Juynboll bu konuda şu örneği vermektedir: "Ebû İshak es-Sebî ve A'meş'in Kûfe'de hadislerin

tahrifinden sorumlu oldukları kitaplarda kaydedilmiştir. Bu değerlendirmeyi İbn Hacer de zikretmektedir, ancak A'meş'in tercemesinde değil de sadece Ebû İshak tercemesinde. Ayrıca A'meş'in tedlisle suçlanması da sadece Ebu İshak'ın tercemesinde geçmektedir.' (s. 217-18). Juynboll'un bu değerlendirmesine göre, İbn Hacer, A'meş'in kendi tercemesinde bazı bilgileri okuyucu ile paylaşmamak suretiyle onu korumaktadır. Ancak bu örneklerde Juynboll'un alıntı hatası göze çarpmaktadır. Öncelikle, A'meş'in yani Süleyman b. Mihran'ın kendi biyografisinin anlatıldığı yerde onun müdellis olduğu iki vesile ile zikredilmektedir.⁷ Bununla birlikte, A'meş'in Kufe'deki hadisleri ifsad ettiği yolundaki haber, Juynboll'un da ifade ettiği gibi, sadece Ebû İshak'ın tercemesinde zikredilir.⁸

Teknik terimlerin rical kitaplarında gittikçe yumuşama eğiliminde olduğunu belirten Juynboll, ilk dönemlerde daha sert cerh ifade eden bazı terimlerin, daha sonra hafif cerh ifadeleri gibi anlaşıldığını ileri sürmektedir. Örneğin, Juynboll'a göre, 'salih' terimi ile kastedilen mana, her ne kadar sözü geçen hadislerin temelsiz oldukları gerçekten tesbit edilmişse de "ahlaki içeriğe sahip hadisleri yaymasında pek sakınca görülmeyen ravi" şeklinde olmalıdır (s. 230). Juynboll'a göre, salih terimi ile kastedilenin, *kezzab*, *metrûk* ya da *daif* terimleriyle kastedilenin karşılığı olarak düşünmek zordur, ancak salih teriminin bu kavramların anlamlarını yumuşatmak için ileri sürüldüğü düşünülebilir.

Sahabenin toplu tadilini de söz konusu eden Juynboll, özellikle Ebû Hüreyre adının öne çıktığını belirtmektedir. Ancak, Juynboll'a göre, Ebû Hüreyre'nin durumu, geniş kapsamlı sonuçlarına rağmen, görünüşe göre sahabenin toplu tadili konusunun sadece bir parçasını oluşturmaktadır. Juynboll'a göre, ayrıca, Ebû Hüreyre'ye yönelik eleştirel değerlendirmelerin ortaya çıkmasının, onu temize çıkarmaya çalışan rical alimlerinin çabaları sonucu, sahabenin tümünün tadili formülasyonuna yol açtığı faraziyesi ileri sürülebilir (s. 239).

Juynboll'a göre Sahabenin toplu tadili, hadis rivayetindeki yalancılığın tehlikeli boyutlara ulaştığının genel olarak farkedilmesi ile aynı zamana rastlamaktadır ki; bu 'Men kezebe aleyye...' hadisinin çıkmasına da neden olmuştur. Her ikisinin de tedavüle çıkış tarihi ikinci yüzyılın son çeyreğine işaret etmektedir. (s. 247).

7 İbn Hacer, *Tehzib*, II, 423. Hatta, *Tehzib*'in muhtasarı olan *Takrib*'de de Süleyman b. Mihran'ın müdellis olduğu kaydedilmiştir. İbn Hacer, *Takrib* s. 254.

8 'Hadisleri ifsad etmekten sorumludur' ifadesiyle tedlis yaptıklarının kastedildiği kaydedilmiştir. İbn Hacer, *Tehzib*, IV, 342.

Juynboll, bu bölümün sonunda Schacht'ın ortaya attığı ortak ravi (common link) teorisinin mükemmelliğini vurgulamaktadır. Juynboll, bu teoriyi daha sonra çeşitli makalelerinde geliştirmiştir.⁹

Sonuç olarak Juynboll'un bu eserinin özellikle kaynak kullanımı bakımından oldukça hatalı olduğu görülmektedir. Buna bağlı olarak onun ileri sürdüğü bir çok görüş de temelsiz kaldığından geçerliliğini yitirmektedir. Meşhur hadislerin bazı ilk dönem kaynaklarda bulunmadığından yola çıkarak söz konusu hadisin daha sonraki bir zaman diliminde ortaya çıktığını ileri sürmek tutarlı bir metot olarak gözükmemektedir.

Ebubekir Kuzudibi

Ruskaya Idea (Rus Düşüncesi)

Nikolay A. Berdyayev

İzdatelsto Folio, Moskva 2000, 400 sayfa.

Nikolay A. Berdyayev (d. 6 Mart 1874/Kiev- ö. 23 Mart 1948/Paris), Marksizmin Sovyet yorumuna karşı çıkan felsefeci ve teolog olarak Hıristiyan Varoluşçuluk akımının önde gelen temsilcilerinden biri olmuştur.

1894'te Kiev Üniversitesi'nde başlayan öğrencilik yıllarında Marksist etkinlikleri yüzünden Rusya'nın kuzeyindeki Volgograd'a 1899 yılında üç yıl için sürgüne gönderildi. Serbest bırakıldıktan sonra Almanya'ya dolaştı ve 1904'te Rusya'ya geri döndü. O dönemde Petersburg'da yaygın olan dini ve kültürel canlanma akımına katıldı. Daha sonra 1907'de Moskova'ya yerleşerek Rus Ortodoks Kilisesine girdi. Kutsal Sinod'a (Holy Sinod) yazdığı bir makale yüzünden 1914'de yargılandı, ama 1917'de devrim patlak verince, hakkındaki dava da düştü. Yeni rejimle arası iyi olduğundan 1920'de Moskova Üniversitesinde felsefe profesörlüğüne atandı. Fakat iki yıl aradan sonra, Marksizm'in Sovyetler Birliği'ndeki biçimini benimsemeyeceği açıkça ortaya çıkınca, sınır dışı edildi. 1922'de Berlin'de Felsefe ve Din Akademisini kurdu. 1924'te Akademiyi Paris'e

9 Eseri tercüme eden Salih Özer, bu tür teknik terimlerin daha iyi anlaşılması amacıyla Juynboll'un 'Hadis İlimindeki Kimi Terimlerin (Yeniden) Değerlendirilmesi' adlı makalesini de esere eklemiştir (s. 297-344).